

ТАҚРИЗ

ба автореферати диссертатсияи доктории Қосимӣ Саъдӣ Абдулқодир дар мавзуи «Поэтикаи сурудҳои халқии тоҷикӣ» барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илми филология аз рӯи ихтисоси 10.01.09 – Фолклоршиносӣ

Чамъоварӣ ва омузиши навъҳои махсуси адабиёти гуфтории тоҷикон барои фолклоршиносон рисолати арзишманд муҳим маҳсуб меёбад ва ин амал ҳама ҳолат бояд пешгом бошад. Таҳқиқи ин масалаҳо аз ҷониби фолклоршиносони тоҷик аслан аз солҳои 20-уми садаи гузашта шурӯъ шуда, то кунун давом дорад.

Саду анд соли гирдоварию пажӯҳиши навъҳои вижаи адабиёти гуфторӣ гувоҳ аст, ки яке рушану дигаре норӯшан манзури хонандагон гардонидани шудааст.

Дар ин росто, бояд тазаққур дод, ки суруд ва масоили марбут ба он ба гурӯҳи навъҳои шомил мегардад, ки то ба имрӯз мухтасар ва ё номукамал таҳқиқ шудааст, ҳол он ки суруд яке аз бостонитарин осори бадеии халқи тоҷик маҳсуб ёфта, дар ҳаёти маънавии мардум мақоми боризеро ишғол менамояд.

Аз ин хотир, мавзуи рисолаи илмии Қосимӣ Саъдӣ Абдулқодировичро, ки таҳти унвони «Поэтикаи сурудҳои халқии тоҷикӣ» иншо шудааст, метавон дар самти муаррифии навъи суруд дар фолклоршиносӣ як падидаи илмии наву пурмухтаво ҳисобид.

Дар «Муқаддима»-и фишурдаи диссертатсия мубрамии мавзуи таҳқиқ, дараҷаи омӯзиш, робитаи он бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ; дар бахши тавсифи умумӣ-мақсад, вазифаҳо, асосҳои методологӣ, навоариҳои илмӣ, аҳаммияти назарӣ ва амалии таҳқиқ, объекту предмет, саҳми шахсии докталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ, мутобиқати мавзуи диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ, нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда, тасвиби амалии натиҷаҳои таҳқиқ, коркарди амалии натиҷаҳои таҳқиқ, сохтор ва ҳаҷми диссертатсия шарҳ ёфтаанд, ки ба талаботи ҷорӣ ҷавобгӯ мебошанд.

Боби аввал «Истилоҳ ва хусусиятҳои жанрии сурудҳои халқии тоҷикӣ» унвон дошта, аз ду фасл - «Истилоҳи «суруд» ва муродифҳои он» ва «Хусусиятҳои жанрии сурудҳои халқии тоҷикӣ: суруд, тарона, бадеҳа, даргилик» иборат аст. Дар ин боб сухан пеш аз ҳама дар асоси сарчашмаҳои гузашта ва имрӯза ба таври пайдарпай дар бораи истилоҳи «суруд» ва муродифҳои он изҳори назар карда мешавад. Аз пажӯҳиши осори навишторӣ маълум мешавад, ки калимаи «суруд» дар қадимтарин сарчашмаи мардуми эронитабор «Авесто» дар шакли «saraota» зикр шудааст. Тибқи иттилои

муҳаққиқон матни «Авесто» дар асл аз ҷониби мубадон суруда мешудааст. Муаллиф пас аз бозбинии сарчашмаю фарҳангҳои пешину муосир ба хулосае меояд, ки истилоҳи «суруд» дар умум ба маънои сароидани матн бо созу овоз шарҳ ёфта, синоними он дар баъзе минтақаҳо бо калимаҳои «ғазал», «тарона», «достон», «ашӯла», «байт», «мухаммас» ифода ёфтааст, ки қобили қабул аст.

Сипас, хусусиятҳои жанрии суруд, тарона, бадеҳа, даргиликҳои халқӣ ташреҳ шуда, муаллиф ба хулосае меояд, ки суруд яке аз жанрҳои машҳури фолклорӣ буда, бо зернавъҳои тарона, бадеҳа, даргилик аз жанрҳои дигари манзум фарқ дорад ва ин хусусият пеш аз ҳама ба тарзи овозӣ, созӣ, намоишӣ, садоҳои гуногун сароида шудани матн аст. Ҳамин андешаи муаллиф яке аз ҷиҳатҳои хуб ва нави муаллиф дар фолклоршиносии тоҷик аст.

Боби дуюм «Гирдоварӣ, нашр ва пажӯҳиши сурудҳои халқии тоҷикӣ» ном дошта, фарогири ду фасли зайл аст: **«Гирдоварӣ ва нашри сурудҳои халқии тоҷикӣ»** ва **«Пажӯҳиши сурудҳои халқии тоҷикӣ»**. Дар ин фасл аввалан аз сурудҳои қадимии гуфторӣ - «Аз Хуталон омадед» ва «Суруди оташкадаи Каркӯй» ёд шуда, баъдан дар хусуси матнҳои гирдовардаи Абдурахмони Мустаҷир (соли 1870) дар «Рӯзномаи сафари Искандаркӯл», хизматҳои муҳаққиқони хориҷӣ ва ватанӣ дар сабту забти жанри мазкур, маҷмуаҳои фолклорӣ, тарзи гирдоварӣ, хусусиятҳои матнҳои илмӣ, илмӣ-оммавӣ ва оммавӣ, нуқсонҳои мантҳои сабтшуда ва амсоли ин бо далелҳои мушаххас баҳс шудааст. Сипас, муҳаққиқ ҳамаи он мақола ва асарҳои илмиро, ки дар бораи сурудҳои халқӣ баҳс шудааст, ба се дастаи зерин ҷудо кардааст, ки мо ба таснифоти ӯ ҳамфиқрем: 1). Мақолаҳои ҷудогона, ки дар рӯзномаву маҷаллаҳо ҷоп шудааст. 2). Сарсухани маҷмуаҳо, ки дар онҳо роҷеъ ба сурудҳо мушоҳидаҳои таҳиягарон баён гардидааст. 3). Рисолаҳои илмӣ, ки дар онҳо дар радифи жанрҳои дигари лирикӣ ё манзум оид ба сурудҳо низ ибрази назар шудааст. Ахиран, муҳаққиқ доир ба рисолаҳои илмии «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор)» ва «Лирикаи халқии тоҷикӣ»-и Р.Амонов, китоби «Фолклори маросимии тореволюсионии тоҷикони водии Қашқадарё»-и Р.Қодиров, маҷмуаи «Таронаҳои Самарқанд»-и Б.Шермуҳаммадов, рисолаи илмии «Назми халқии бачагонаи тоҷикӣ»-и Б.Шермуҳаммадов, «Назми халқии Бадахшон»-и Н.Шакармамадов, «Сурудҳои маросими тӯйи тоҷикон»-и Ф.Зеҳниева ва «Эҷодиёти даҳанакии халқии тоҷикӣ»-и В.Асрорӣ ва Р.Амонов бо далелҳо баҳс карда, дараҷаи пажӯҳиши сурудҳои халқии тоҷикиро дар замони Истиқлоли давлатии Тоҷикистон нишон додааст. Аз баррасии боби мазкур маълум мешавад, ки муҳаққиқ зиёда аз садҳо мақола,

китоб, маҷмуа ва манбаю сачашмаҳоро варақгардон намудааст, то як пажухиши хуберо руйи кор биёрад.

Боби сеюми диссертатсия «Анвоъ ва мавзӯҳои сурудҳои халқии тоҷикӣ» унвон дошта, аз 9 фасл иборат мебошад. Дар боби макур муҳаққиқ аввалан роҷеъ ба андешаҳои фолклоршиносон Р.Амонов, В.Асрорӣ, Н.Шакармамадов, Б.Шермуҳаммадов, Д.Обидов, Р.Аҳмадов, Р.Раҳмонӣ, М.Неъматов, Д.Раҳимӣ ва дигарон ҷиҳати ба навъҳо ҷудо кардани сурудҳои халқии тоҷикӣ, ки баҳсомезанд, маълумот дода, қайд менамояд, ки дар айни замон ҳар табақабандӣ ё ба навъҳо ҷудо кардан нисбӣ буда, як муҳаққиқ фикри муҳаққиқи дигарро комил месозад. Муҳаққиқ муҳтавои сурудҳоро дар пайравии Р.Раҳмонӣ ба ҳашт гурӯҳ ҷудо кардааст, ки ба андешаи ин ҷониб ин табақабандӣ дар ҳамин марҳалаи таҳқиқ мувофиқ аст: 1. Сурудҳои маросимҳои мавсимӣ; 2. Сурудҳои маросимӣ; 3. Сурудҳои ғиной. 4. Сурудҳои таърихӣ; 5. Сурудҳои ҳамосӣ; 6. Сурудҳои ҳаҷвӣ; 7. Сурудҳои динӣ; 8. Сурудҳои «Алла» ва бачагона. Баъдан, доир ба ҳар гуруҳи сурудҳои мазкур маълумоти назарӣ дода, сурудҳои овозӣ, навозишӣ, саргармӣ бо намунаҳояшро мавриди таҳқиқ қарор додааст.

Боби чорум «Сохтор, воситаҳои тасвири бадеӣ, вариантнокӣ ва услуби сурудҳои халқии тоҷикӣ» ном дошта, аз панҷ фасл иборат буда, ҳамчун боби асосии кор маҳсуб меёбад. Муҳаққиқ ҳар як масоили зерфасли аввалро дар алоҳидагӣ мавриди назар қарор додааст, ки инҳоянд: сохтор, нақарот, вазн, қофия ва радиф.

Зерфасли дуюми боби чорум «Воситаҳои тасвири бадеӣ дар сурудҳои халқии тоҷикӣ» буда, бештар санъатҳои бадеии такрор, рамз, ташбеҳ, параллелизм, тавсиф, талмех, муболиға, саволу ҷавоб ва ширу шакар ва амсоли ин дида мешавад. Дар хусуси санъатҳои мазкур ба таври муфассал бо мисол ва далелҳои илмӣ изҳори назар шудааст.

Дар зерфасли сеюми боби чорум «Вариантнокии сурудҳои халқӣ» мавриди пажухиш қарор гирифтааст. Варианти сурудҳо ба ду роҳ ба вучуд меоянд: 1) Дар раванди ҳар бор сароидан, овозхон метавонад матнро дар раванди контекст дигар созад; калима, ибора ва ҳатто мисраъҳоро тағйир диҳад. Дар натиҷа варианти нави суруд ба вучуд меояд. 2) Суруд дар минтақаҳои гуногун паҳн шуда, онро сарояндагони мухталиф месароянд, ки ҳар кадоме варианти худро ба вучуд меоранд. Мувофиқи мушоҳидаи пажухандагон ҳар қадар матн варианти зиёд дошта бошад, он дар воқеъ мардумитар мешавад. Агар матн аз 1-2 ва ё 2-3 вариант зиёд набошад, он гоҳ мардумӣ будани он зери шубҳа қарор мегирад.

Зерфасли чоруми боби чорум «Баъзе хусусиятҳои услубии сурудҳои халқии тоҷикӣ» унвон дорад. Муҳаққиқ қайд мекунад, ки хусусиятҳои

услуги сурудҳои халқиро на аз матн, балки аз оҳанги мусиқӣ ва забони он чустан лозим меояд. Суруд агар аз рубой, дубайтӣ, ғазал, мураббаъ ва мухаммас асос ёфта бошад, ҳангоми иҷро ба қонуниятҳои жанри шеърӣ тобеъ намешавад. Баръакс жанрҳои мазкур ба оҳанг, ритм, зарб ва тобишҳои мусиқӣ тобеъ мегарданд. Баъдан, дар ин фасл роҷеъ ба баъзе хусусиятҳои услуги суруд - нақарот, озод будани сароянда ҳангоми сурудан, бо шеваҳои маҳаллӣ сурудан ва доираи истифодаи калимаю ибораҳои хоси сурудҳо ва мухотаб дар онҳо андешаронӣ шудааст.

Дар зерфасли панҷуми боби чорум оид ба «Ҳамоҳангии суруд ва мусиқӣ» баҳс намуда, аз чигунагии сурудҳои овозӣ ва созӣ ёдовар шуда, ҳамчун мисол суруди «Мошоба» ва вариантҳои он оварда шудааст, ки матни он бори аввал соли 1870 сабт шудааст.

Қосимӣ С.А. дар «Хулоса» андешаҳои ниҳии худро доир ба масоили таҳқиқнашудаи жанри суруд, аз ҷумла поэтикаи сурудҳои халқии тоҷикӣ баён намуда, дуруст қайд мекунад, ки суруд яке аз жанрҳои машҳури фолклорӣ буда, аз замонҳои қадим то имрӯз вирди забони мардум аст. Ба мардум дар раванди меҳнат, маросимҳо, ҷашнҳо, оинҳои мардумӣ, оинҳои мазҳабӣ, мотам, маърақаҳо ва шабнишиниҳо ғизои маънавӣ мебахшад. Ин жанри фолклорӣ ҳамеша ҳамдами мардум буда, ба шунавандагон таъсири фалсафӣ, равонӣ ва эстетикӣ расонида, онҳоро болида месозад. Ба ин ҷиҳат аз таҳқиқи он маълум гардид, ки ҳанӯз масъалаҳои дигари вобаста ба суруд мавриди пажӯҳиши бештар ва таҳқиқтар бояд қарор гирад.

Дар баробари шоистагӣҳои фишурдаи рисола, инчунин баъзе нуқсонҳо ба ҷашм мерасанд, ки меҳостем онро баён намоем, ҷунки ислоҳи он барои беҳбудии фишурда аст:

1. Калимаи «аҳамият» дар фишурда бо ташдиди ҳарфи «м» омадааст, ки ба андешаи мо қобили қабул нест;

2. Дар саҳифаи 46 тарҷума ғалат омадааст: Ковус, Кей, Цезарь. Вале муроди ғўянда ба фикри мо ду шоҳ аст: Қайковус ва Қайсар. Калимаи «Қайсар» бояд «Кессаръ» тарҷума шавад, на «Цезарь»;

3. Дар саҳифаҳои 45 ва 46 таъбири «аз бойгонии муаллиф» (дар по-варақ) тарҷума нашуда, дар мисоли санъати ширу шакар мисраъҳои узбекӣ тарҷума нашудаанд (мисраи 2 – Только тебя люблю, мисраи 4 – Молоко и сливки пью).

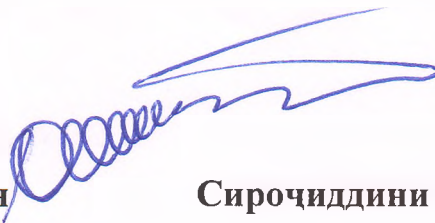
Дар маҷмӯъ, тарҷумаи русии фишурда ба асли он мутобиқати том дошта, пурра маъноӣ рисола ро дода метавонад.

Дар поёни фишурда аннотатсияҳо бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ ҷой дода шудаанд, ки ба асли матлаб мутобиқат менамоянд.

Бо назардошти гуфтаҳои боло диссертатсияи доктории С. Қосимӣ «Поэтикаи сурудҳои халқии тоҷикӣ» сухани нав ва муҳимми илмӣ буда, он дар рушди соҳаи фолклоршиносӣ саҳифаи тоза мекушояд ва муаллифи он сазовори дарёфти дараҷаи илмии доктори илми филология аз рӯйи ихтисоси 10.01.09 – Фолклоршиносӣ мебошад.

Муқарриз:

**доктори илми филология,
декани факултети филологияи
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

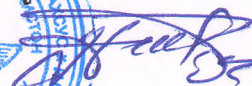
Сирочиддини Эмомалӣ

Суроға: 734018, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
шаҳри Душанбе, ноҳияи Фирдавсӣ,
кӯч. Н. Қарабобоев 150/2, ҳуҷ. 32.
Тел: (+992) 907653838
E-mail: sirojiddin1975@mail.ru
«15» майи соли 2023.

Имзои Сирочиддини Эмомалиро

тасдиқ мекунам:

**сардори раёсати кадрҳо ва корҳои махсуси
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Тавқиев Э.Ш.

Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.
Телефон: (+992-37) 221-62-25; факс: 227-15-10.
E-mail: info@tnu.tj
«15» майи соли 2023.